

Estók József

A magyar börtönügy arcképcsarnoka

Kozma Sándor
(1825 – 1897)

*„A kir. ügyész... nyomoz, de nem
üldöz...”*

(Kozma Sándor)

Jogász, erős nemzeti érzelmű, szabadelvű reformer, remek szónok, a magyar kir. államügyészség létrehozója, az első kir. főügyész. Deák Ferenc híve, a kiegyezés támogatója. Tíz gyermek atyja, többek között Kozma Andor költő, Kozma Ferenc (katonatiszt) tábornoké, aki felvett néven – Bárd Miklós, illetve Rimay Kálmán – verseket írt. Kozma Ferenc miniszteri tanácsosnak, a magyar lótenyésztés újjászervezőjének a testvérbátyja. A pápai kollégiumban Petőfi Sándor osztály-, Jókai Mór iskolatársa, és mindkettőjük jó barátja. Az ügyészi szervezet legmagasabb szakmai elismerését jelképező „Kozma Sándor-díj” névadója. A díjat jelképező plakett alkotójának, Melocco Miklós szobrászművésznek az üknagyapja.

MŰLT

1825. szeptember 2-án született a Somogy megyei Kőröshegyen, egy ötgyermekes család negyedik gyermekeként.

A leveldi¹ Kozma ágon sem az ősök, sem a leszármazottak nem rendelkeztek néhány száz holdnál nagyobb birtokkal. Sokkal inkább jeleskedtek a katonai pályán, de nem a császári hadseregben, ahol a ranglétrán egyre magasabbra lehetett emelkedni, hanem a végeken, ahol a katonai erények és eredmények jutalma a hálás magyar emberek örömkönnye volt, amikor egy-egy portyázó török hordatól megmenekítették őket a végvári vitézek.

¹ Egyik őse nemességet szerez, és birtokadományként Leveledet kapja (ma Városlőd). Ezért találkozzunk Kozma Sándor nevénél több helyen a leveldi előnévvel.

A vagyongyarapítás terén az utódok sem igazán jeleskedtek, hanem sokkal inkább a tenni akarásuknak, életrevalóságuknak volt köszönhető, hogy jelentős szellemi értékeket képviselő emberek sorát nevelték fel, akik közül többen országosan ismert, sőt elismert személyiségekké váltak.

Kozma Sándor édesapja, Kozma Ferenc jogász előbb „a legnagyobb magyar” atyjának, Széchenyi Ferencnek a titkára. Később, amikor az ügyvédi diplomáját megszerzi, a Somogy vármegyei Széchenyi-uradalmak ügyésze lesz. E megbízása okán költözik családjával a somogyi Kőröshegyre, ahol rövid időn belül bekapcsolódik a vármegye közéletébe. Közvetlensége, megnyerő modora, kiváló jogi tudása hamarosan ismertté teszi a megye határain kívül és azon belül is. Többek között ezeknek köszönhető, hogy rövidesen megválasztják a vármegye tisztiügyészének, és nem sokkal később a megye táblabírájának nevezik ki.

Kozma Sándor még két éves sem volt, amikor édesanyját, Dienes Antóniát elveszítette. Anyja halálát követően rövid ideig Sörnyén – a családi birtokon – nevelőnő ügyelt rá, majd apja a Sopron megyei Keresztény községbe küldi rokonokhoz, ahol hat éves koráig nevelkedik, majd Sopronba jár német nyelvű elemi iskolába.

A középiskola első osztályát is Sopronban – az evangélikus líceumban – végezte el, innen Pécsre, a cisztercita gimnáziumba került.

Pécsen nem igazán érzi jól magát, iskolája klasszikus nevelési, tanítási módszerei nem elégítik ki teljesen tanulás iránti igényét; valami másra, az ottani lehetőségeknél többre, új szellemiségre vágyik, ezért néhány szándékos botlás, csínytevés után sikerül rábírnia apját, hogy a pápai református kollégiumba kerüljön. Pápán Petőfin és Jókain kívül több, a későbbiek során jeles személyiséggel együtt koptatja a padot, és éli a diákok igen mozgalmas életét.

Ő maga is – főleg 1841/42-ben – írt színikritikákat „Leveldi”, illetve 1848 előtt verseket, „Bukógáti” álnéven. A pápai főiskola egyik kiadványa három versét is közli.

Jogot Pozsonyban² hallgatott, 1847-ben tett ügyvédi vizsgát.

Az 1848. évi országgyűlésen Madarász László képviselő mellett a titkári feladatokat látja el. Pozsony központjában – 1848. március 13-án – ő hozza a járőkelők tudomására a bécsi forradalom hírért.

Családi indíttatása alapján – mint a szabadsághoz, a nemzeti eszmékhez és a haladáshoz erősen kötődő egyén – szinte törvényszerű volt, hogy a szabadságharc kitörése után katonának jelentkezik a honvédseregbe. Részt vesz a schwechati csatában, illetve a szerb felkelők elleni délvidéki hadjáratban, ahol már főhadnagyként harcol. A forradalom bukása után a császári fogdmegek elől – egy időre – Sörnyén, apja kúriájában rejtőzködik el. 1949-ben besorozzák az osztrák hadseregbe, ahonnan – bár jó egészségnek örvendett – apjának köszönhetően szemproblémák miatt orvosi javaslatra leszerelik.

² Egyes források szerint Pápán is tanult jogot.

Az ötvenes évek elején rendőri felügyelet alá helyezik, ő ennek ellenére Marcaliba költözik, ahol ügyvédként dolgozik. Ügyvédi praxisát azonban rövid időn belül fel kellett adnia, császári pátenssel ugyanis új ügyvédi rendtartás lépett életbe, amely az ügyvédi gyakorlatot állami felhatalmazáshoz, kerületenként meghatározott ügyvédi létszámhoz és a németnyelv-tudáshoz kötötte. Kozmának közel három évébe került, amíg sikerült elérnie, hogy az ismételt ügyvédi vizsgáját a császári főtörvényszék engedélyezze. A hosszú küzdelemnek végre meglett az eredménye, 1855. március 15-én a soproni főtörvényszék előtt az ügyvédi vizsgáját ismételten és sikeresen letette.

A szabadságharc bukása, a magyar nemzet jövőjének kilátástalansága, a megtorlások, az üldöztetések, a haza legjelesebb személyiségeinek mártírhalála, száműzetésbe vonulása, a hatóságokkal az ügyvédi pálya visszaszerzéséért folytatott küzdelem Kozma Sándor hangulatát megváltoztatták. A korábban vidám természetű, kedélyes ember morózussá, komorrá vált. Szerencsére ez a megpróbáltatásokkal teli időszak nem tartott soká, és – ami talán ennél is fontosabb – nem tette beteggé.

A sors is kegyes volt hozzá: összehozta egy kiváló tulajdonságokkal rendelkező, gyönyörű, fiatal hajadonnal, nagylucei Dóczy Reginával, akivel 1856-ban kötött házasságot. Felesége nemcsak szép, hanem okos és művelt nő volt, aki szerette a költészetet, és verseket is írt. Igyekezett a rövidre szabott élete során, férje és népes családja számára – a lehetőségekhez képest – nyugodt családi körülményeket biztosítani. Fiuk, Kozma Andor egyik önéletrajzában erről az időszakról így írt: „A nagy gyerekáldás miatt apám magas állása ellenére sohasem éltünk nagymódban.”

Kozma Sándor 1861-től Deák-párti országgyűlési képviselő. Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter felkérésére és előterjesztésére 1867-ben a minisztériumban osztálytanácsosnak nevezik ki, rövid időn belül miniszteri tanácsossá lép elő; jelentős szerepe volt – az igazságügy területén – a reformfolyamatok beindításában, megvalósításában. 1869-ben a kir. Kúria bírójává nevezték ki.

Az 1871. évi. XXXIII. tc. rendelkezett a királyi ügyészség felállításáról. A miniszter olyan személyt akart kineveztetni a felállítandó ügyészség élére, aki kiemelkedően jeles tagja a jogásztársadalomnak, a szakmájában elismert, megfelelő gyakorlattal rendelkezik, higgadt, megfontolt, képes megbirkózni a szervezési feladatokkal, biztosítani tudja az ügyészi szervezet függetlenségét, továbbá el tudja érni, hogy a létrehozandó új szervezet országosan elismert és elfogadott legyen. Elméleti és gyakorlati felkészültsége alapján alkalmas arra, hogy megoldja a Büntető törvénykönyv és perrendtartás hiányából, az ügyészi törvény jogházaiból adódó jogértelmezési és jogalkalmazási nehézségeket.

E szempontok mérlegelése alapján került a képbe, és azután a felállítandó ügyészi szervezet élére Kozma Sándor. Az igazságügy-miniszter előterjesztésére a király Kozma Sándort a pesti kir. tábla mellé kir. főügyésznek nevezte ki.

Egyben ő az, aki a koronaügyészi státusz betöltéséig annak teendőit is ellátja, ugyanis a tc. 28. §-az úgy rendelkezett, hogy: *„A szóbeli büntető és polgári eljáráseljárás behozataláig a korona-ügyészi állomás nem töltetik be, s azon közvádllói teendőket, melyek a bírák és a bírói hivatalnokok felelősségét tárgyazó törvényben a korona-ügyészhez utalják, a pesti kir. főügyész akadályoztatása esetén a kir. ügyészségnek az igazságügyminiszter által kijelölt tagja teljesíti.”*³

Kozma Sándor 1872. január 1-től lépett a hivatalába. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a kir. államügyészség felállításával, az apparátus tagjainak kiválasztásával, az ügyészi szervezet munkájának beindításával. Képes volt az ügyészséget mint szervezetet országosan elfogadtatni, tekintélyét megalapozni. Kijelenthetjük, hogy kiválóan oldotta meg a rábízott feladatot, kitűnő munkát végzett. Mind a mai napig ő vezette a leghosszabb ideig – közel húszöt éven keresztül – az ügyészség szervezetét.

Pályafutása során több támadás érte, a legemlékezetesebb ezek közül a tiszai vádper, ahol magával közvetlen hivatali felettesével, az igazságügyminiszterrel került konfliktusba. Kozma a miniszterhez írt jelentésében megvédi az ügyészséget, beosztottait, minden felelősséget magára vállal.

Amilyen keményen és következetesen fellépett a nyomozásoknál tapasztalt túlkapásokkal szemben, ugyanilyen határozottsággal szállt síkra a börtönviszonyok javítása érdekében.

Az ügyészségről szóló tc. 25. §-a szerint: *„Az ügyész a törvényszéki fogház fölött felügyel, és őrködik, különösen, hogy a foglyokkal való bánásmód, azok őrizete, élelmezése, ruházata, a fogházak tisztántartása, és egyáltalában a fogházi rend és fegyelem iránt fennálló törvényes rendeletek pontosan végrehajtassanak, és e végett a fogházakat havonként legalább egyszer megvizsgálja.”*⁴

E feladat végrehajtását szabályozta részletesen a kir. ügyészek részére kiadott 1871. évi igazságügy-miniszteri utasítás, továbbá a fogházrendtartás, amelyek szerint a kir. törvényszékek és a járásbíróóságok mellett működő fogházak feletti felügyeletet a kir. ügyészek gyakorolják, és az ebből adódó adminisztratív teendőket is ők végzik, míg a járásbíróásiaknál – helyettük – e feladatokat a kir. járásbírák látják el.

A fegyházak, államfogházak, kerületi börtönök – néhány kivételével⁵ – továbbá a közvetítő és javító intézetek közvetlenül az igazságügy-miniszter felügyelete alatt maradtak. A közigazgatási hatóságok fogházai pedig továbbra is a belügyminisztérium alá tartoztak.

³ 1871.évi XXXIII. tc.

⁴ ua.

⁵ E körbe tartoztak a budapesti, a pestvidéki, a sátoraljaújhelyi, a kassai, az eperjesi, a jászberényi, a lugosi, a balassagyarmati, a veszprémi, a gyulafehérvári, a brassói, a temesvári, a pozsonyi, a komáromi, a kaposvári, a kolozsvári, a nagyvárad, a nagybecskereki, a pancsovai, a fehérménfői, a zombori, a zilahi, a szegedi, a fiúmei ügyészségi fogházak.

A tc. 27. §-a alapján főfelügyelet a kir. ítélőtáblák területén a melléjük rendelt kir. főügyészeket, a legfőbb felügyelet pedig az igazságügy-minisztert illette. A törvény e szakasza egyben feljogosítja a kir. főügyészeket, hogy a hatáskörükbe tartozó ügyekben az irányításuk alá tarozó ügyészségek felé kötelező utasítást adhattak ki, illetve kötelezettségükre tette, hogy – a szükségesnek tartott jobbító intézkedések indítványozása mellett – minden év végén a büntető törvénykezés és a fogházak állapotáról tegyenek jelentést az igazságügy-miniszternek.

Kozma utasításai, körrendeletei egyértelműek, világosak voltak. Már az első főügyészi utasításában az ügyészek kiemelkedő feladatai közé sorolta a börtönök feletti felügyeletet. Ebben felhívja az ügyészei figyelmét, hogy – bár az elméleti kérdések fontosak – a vizsgálatainknak elsősorban a mindennapok gyakorlatát kell érinteniük. Hiszen az olyan alapvető kérdések, mint a fogság időtartamának pontos meghatározása, a helyiségek állapota, a felszerelések megléte, az elhelyezés, az ellátás, a rend, a tisztaság, az élelmezési és egészségügyi körülmények, az elkülönítési szabályok betartása – kor, nem és a fokozatok szerint – terén nincs helye filozofikus eszme-futtatásoknak, kísérletezgetéseknek. Az az ügyész, aki ezeknek az elvárásoknak megfelelően végzi a munkáját, becsülettel eleget tesz a jogszabályból fakadó köteletségének.

Különösen nagy jelentőséggel bírt ez a figyelemfelhívás akkor, amikor egyéges büntetés-végrehajtási törvény még nem létezett.

Már az első, 1872-ben előterjesztett jelentésében jelzi a fogházépítkezések szükségességét, az elhelyezési körülmények javításának fontosságát. A leghatározottabban tiltakozott az ellen, hogy a jobb minőségű fogház-helyiségeket több helyen hivatali célokra, illetve a megyei tisztviselők lakásproblémájának a megoldására használták fel. Intézkedéseket is fogantatosított ennek megszüntetésére.

Egyértelmű főügyészi utasítást ad – többek között – a rabok feltételes szabadságra bocsátásával kapcsolatos ügyekben, hogy pl. milyen szempontok vehetők figyelembe a feltételes szabadságra bocsátás elbírálásánál.

Álláspontja szerint: „a büntetés egyik lényeges célja a javítás. A feltételes szabadon bocsátás intézménye e cél elérésére törekszik. Tehát csak a javulás lehet a feltétele szabadon bocsátásra történő ajánlatnál irányadó.”⁶ Azaz a feltételes szabadságra bocsátás iránti előterjesztésnél, a kérelem elbírálásánál az elkövetet bűncselekmény fajtája, az elkövetés módja irreleváns.

Nem véletlenül nevezték a „börtönök atyjának”. Rendszeresen látogatta a fegyintézeteket, börtönöket ellenőrzött, számon kért, és szakértői szemmel vizsgálódott, figyelmét semmi nem kerülte el, elbeszélgetett a rabokkal és a személyzet tagjaival egyaránt. De nemcsak vizsgálódott, javasolt, intézkedéseket kezdeményezett az éves jelentéseiben, miniszteri vagy kormányzati szinten, hanem a saját hatáskörébe tartozó ügyekben határozott intézkedéseket fogantatosított.

⁶ Büntető Jog Tára. 1881. I. kötet

Ezek közé sorolható, hogy az indokolatlan letartóztatások megszüntetésével, szervezési intézkedésekkel számottevően csökkentette a vizsgálati foglyok számát és a vizsgálati fogság időtartamát. Jelentősen javult az intézetekben a fegyelem a rend és a tisztaság.

Intézkedett – a nyomorúságos fogházi élelmezést ismerve – minimálisra csökkenteni a fegyelmi felelősségre vonások büjtökkel való súlyosbítását, illetve az ilyen büntetések kiszabását. Kozma ezt a büntetési nemet egyenesen a letartóztatott egészségének megtámadásaként értékelte.⁷ Nőtt a rendszeres munkával foglalkoztatottak száma, amit „közgazdasági és erkölcsjavító szempontból” tartott fontosnak. Az iparszerű foglalkoztatás növelése mellett külön kiemelés érdemel, hogy a fogvatartottak egyre nagyobb számában dolgoztak olyan területeken, amelyek a saját élelmezési és egyéb szükségleteik kielégítését szolgálták.⁸ Ide sorolhatjuk még az elemi- és a hitoktatás oktatás kiszélesítését, illetve azt a nem kis fegyvertényt, hogy valamennyi ügyészségi fogházban létesült rabkőnyttár.

Az intézetekben mutatkozó zsúfoltság megszüntetésére – a létszám-átcsoportosítások mellett – csak három-négy új országos jellegű fegyintézet felállításával látott lehetőséget. Az ő javaslata is hozzájárult, hogy a XIX. század végén jelentős börtönépítési hullám indult be az országban.

A fogvatartás következő neuralgikus problémakörének az igen gyatra élelmezési színvonalat jelölte meg, amit esetenként a koplaltatás, az agyonéheztetés jelzőkkel illetett. Jól tudta, hogy jelentésének ezen állítását senki sem kérdőjelezné meg, de azzal is tisztában volt, hogy – az új börtönök építéséhez hasonlóan – ez is az ország teherbíró-képességét érintő kérdés. Ezért indokoltnak tartotta javaslatát egy szakértőkből álló bizottság – orvosok, vegyészek, fogházi tisztviselők – vizsgálati véleményével is alátámasztani.

Kiemelkedő szerepet vállalt a rabsegélyezés, a rabsegélyező egyletek felállítása terén is. Mikszáth Kálmán „A rab története” című rövid elbeszélésében Kozma Sándor egyik illavai látogatását örökítette meg. A valós történet egy olyan gyilkosság miatt elítélt parasztemberről szól, aki tizenegy évig tartó börtönbüntetésének letöltése előtt két hónappal, amikor a főügyész elbeszélgetett vele, hogy meggyőződjön arról, valóban a javulás útjára lépett-e – még nem tudta, hogy hol fog élni, s lesz-e hely, ahol nyugalomra tudja hajtani a fejét. A beszélgetés végen Kozma felajánlotta az illetőnek, hogy szívesen alkalmazná őt a gombai szőlőjében – tisztességes bérért – csósznek. Azután rövid időn belül büszkén mesélte a barátainak, hogy milyen becsületes ember lett a rabból, aki kiállta az idő és a főügyész próbáját.

⁷ Amíg 1872-ben a fegyelmi büntetések 37,45%-át a büjt képezte, 1886-ra ez az arány 13,39%-ra csökkent.

⁸ Ebben az időben indult be nagyobb volumenben szinte valamennyi intézetben a rabkertészet, ami az egyébként is rossz minőségű élelmezés terén hozott némi javulást.

Mint főállamügyésznek, a hatásköre kezdetben az egész országra kiterjedt, de a Szilágyi Dezső nevével fémjelzett 1890. évi XXV. tc. a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről módosításáról – bár ezt maga Kozma nem helyeselte – a kir. főügyészséget decentralizálta. Ezt követően a főállamügyész hatásköre csak a budapesti, győri és a pécsi királyi táblák területére terjedt ki.

Kozma Sándor főmunkatársa volt a Magyar Igazságügy című folyóiratnak, több cikke jelent meg napilapokban, illetve folyóiratokban.

1896-ban vonult nyugállományba, kiemelkedő munkásságának egyik méltó elismerése volt, hogy ebből az alkalomból a király a Lipót-rend középkeresztjével tüntette ki.

Nyugállományba vonulása után alig egy évig élt. Budapesten hunyt el 1897. augusztus 5-én, s a Kerepesi úti temetőben helyezték végső nyugalomra.

A hálás utódokból megalakult „Kozma Sándor emlékbizottság” sír-emlékére gyűjtést rendezett, a befolyt összeg fele fedezte a sírköállítás költségeit, míg a pénz másik felét – alapítványi formában – az elhagyott gyermekek segélyezésére fordították.

Síremlékén az alábbi felirat olvasható: „Az igazság és emberszeretet apostola, a magyar jogászérzet megtestesülése, a királyi ügyészség apja és mindörökké vezérszellem. Emlékének e művet a magyar jogászok szentelték. Nagy lelke él és hat tovább.” (Gegus Gusztáv)

Az egykoron kiváló jogász, az ügyészek példaképe, a „börtönök atyja” nevét a Budapesti Kir. Országos Gyűjtőfogház – mai nevén Budapesti Fegyház és Börtön – melletti Kozma utca őrzi.

Kozma Sándor arcképe a Somogy megyei Főügyészség főügyészenek irodájában lévő eredeti festményről készült.

A temetői fotót Novák József, a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze készítette.

Irodalom

A budapesti és maros-vásárhelyi kir. főügyészek jelentése a felügyeletük alá tartozó fogházak állapotáról. 1872–1886. Bp. 1887.

A kir. ügyészségről szóló 1871. évi. XXXIII. tc.

A kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről szóló 1890. évi XXV. tc.

Büntető Jog Tára. 1881. I. kötet.

Kozma György: *A leveldi Kozma-család története*. Bp. 1940.

Köblös József: *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861*. Pápa, 2006.

Mikszáth Kálmán: *A rab története*. Mikszáth Kálmán művei IV. Rövid elbeszélések.

Pallas Nagy Lexikon. X. köt. Bp. 1895.

Petőfi-émlékek Pápán. Összeáll. és rajzolta: Heitler László. Pápa, Magyar Hirdető Pápai Kirendeltsége, 1972.

Száz magyarok könyvei IX. kötet. Légrádi-kiadás. Bp. (1913?)

Szendrei Géza: *Kozma Sándor*. *Ügyészek Lapja*, IV. évf. 1990. 6. szám.

Új Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk. Markó László. III. kötet. H-K. Bp. Helikon Kiadó, 2004. 1169-1170.